

De opkomst van de Vaert en de neergang als Mosselkreek

door

Hans de Kievith

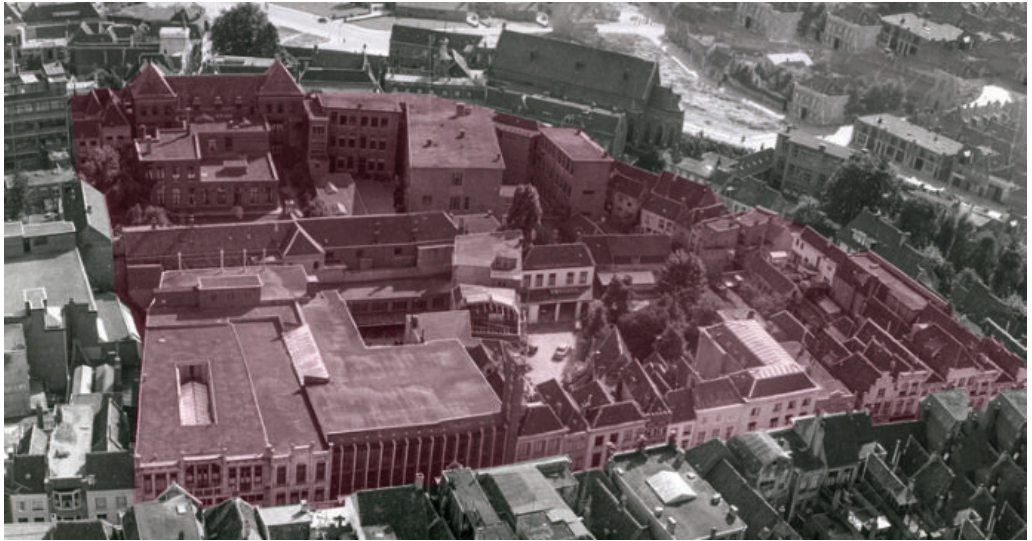
Inleiding

Voorafgaand aan de bouw van het winkelcentrum de Barones in 1996 heeft er een omvangrijk archeologisch onderzoek plaatsgevonden in het bouwblok begrensd door de Nieuwstraat, Karrestraat en Lange Brugstraat.¹ Daarbij werden resten van de in 1868 gedempte Mosselkreek aangetroffen (afb. 2). Een gekanaliseerd waterloopje dat het bouwblok van west naar oost doorsneed. Onderzoek naar de aard en ontstaanswijze van deze waterloop vormde één van de belangrijkste onderzoeksvragen bij deze opgraving. De resultaten vormen de kern van dit artikel. De overige opgravingsresultaten worden dus slechts in deze context besproken.² In dit artikel zal grotendeels over de Vaert worden gesproken omdat de Mosselkreek een benaming is die pas in de late zeventiende eeuw in gebruik komt. In dit artikel zullen op basis van de behandelde periode de beide namen worden gebruikt.

2. Opmetingskaart van de Mosselkreek uit 1862 voorafgaand aan de demping in 1867/68.

De diverse opgravingscampagnes op deze locatie vonden in 1994 en 1995 plaats. Eén van de opgravingen aan de zuidzijde, dus aan de Nieuwstraat, leverde onder andere de resten van de voormalige Latijnse School op.³ Ook in de ruimere omgeving van het gehele bouwblok heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden dat belangrijke informatie opleverde om de archeologische data uit deze opgraving goed te kunnen interpreteren (afb 4). De opgravingsprojecten in de periode 1983-2005 hebben ons beeld over het natuurlijk landschap en de oudste bewoningssporen in de directe omgeving van de Mark aanzienlijk genuanceerd.⁴

1. Panorama-afbeelding van onderzoeksgebied in de jaren vijftig, vervaardigd uit drie foto's genomen vanuit de toren van de Grote Kerk. (foto's: Dio Rovers, Stadsarchief Breda, 20190569, 20190570 en 20190571)

3. Plattegrond met de ligging van de Mosselkreek (inclusief bruggen) en alle relevante werkputten uit 1994-95 geprojecteerd op de huidige topografie. Al het omliggende onderzoek in grijs.

Legenda werkputten:

- 1** Tolbrugstraat 3-5 1985, **2** Nieuwstraat 20-34 1994/95, **3** Mosselkreek 1995 werkput 5, **4** Mosselkreek 1995 werkput 6, **5** Nieuwstraat 48 1994, **6** Rioleringsbegeleiding 1994. **7** Lange Brugstraat 35 1996, **8** Nieuweweg/Mosselkreek 2003, **9** Carré Markenhage 2005

4. Zelfde plattegrond van de Mosselkreek, maar dan geprojecteerd op het minuutplan 1824.

| De laagte

Al de bovengenoemde opgravingen leverden het beeld op van een zeer laaggelegen gebied tussen de Mark aan de westzijde en de achterpercelen van de Karrestraat aan de oostzijde. Aan de zuidzijde vormden de achterpercelen van de Nieuwstraat een begrenzing waarbij de 'nieuwe' Nieuwstraat, (tussen de Brugstraat en het huidige Liefdesgesticht) nog in de laagte is aangelegd. De noordelijke begrenzing van deze laagte is onduidelijk. De Lange Brugstraat is in ieder geval grotendeels in deze laagte aangelegd maar de situatie ten noorden deze straat is simpelweg niet bekend. Het terrein van de huidige parkeergarage de Barones en het naastgelegen complex Carré Markenhage had in de ondergrond een tot 2 meter dik veenpakket waardoor we nu het idee hebben dat de hierboven beschreven laagte aansluit op het dal van de Mark.

| Specialistisch onderzoek naar het landschap en de vulling van de laagte

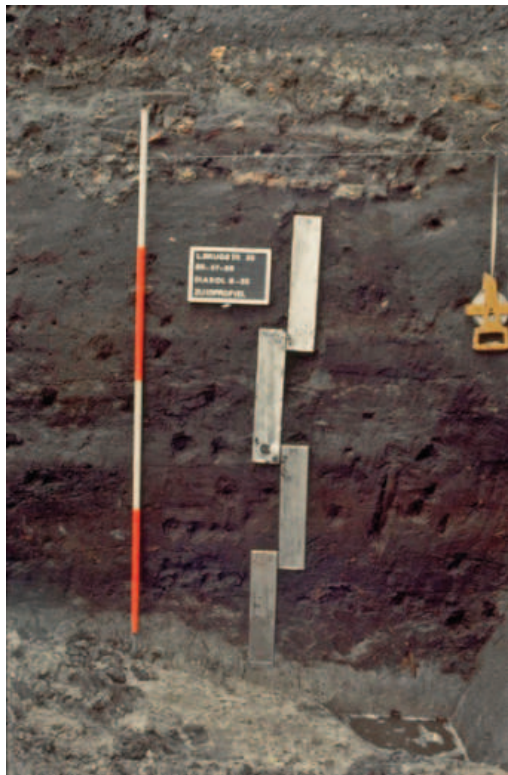
Om een verantwoord beeld van de depressie en het omliggende landschap te schetsen zijn in 2017 bodemmonsters van het veen en de oudste opgebrachte ophogingslagen bemonsterd en door onderzoeksbureau BIAX Consult geanalyseerd.⁵ Deze monsters bestonden uit pollenbakken (metalen bakken) die in 1994/95 op strategische plaatsen in de profielwanden van opgravingsputten werden geslagen waarbij er als het ware een afdruk van de bodemlagen voor onderzoek in een laboratorium beschikbaar kwam voor met name pollenonderzoek.

| Het oorspronkelijke landschap

Op basis van de aangetroffen natuurlijke bodemlagen en het ecologisch onderzoek kon worden vastgesteld dat het onderzoeksgebied aan de noordzijde van de voormalige Mosselkreek meer gedifferentieerd was dan het landschap aan de zuidzijde van de Mosselkreek.⁶ Naast de omvangrijke laagte, grotendeels gevuld met veen, werd aan de oostzijde daarvan een podzolbodem aangetroffen met daarboven plaatselijk stuifzandlagen, die vermoedelijk tot in de middeleeuwen zijn afgezet. Een podzolbodem is herkenbaar door een top laag van humusrijke grond, waaronder een bleekgrijze (uitspoelings)laag. Daaronder een donkere (inspoelings)laag en geheel onderop het oorspronkelijke dekzand. Deze natuurlijke bodemvorming vindt plaats in voedselarm dekzand en kent vele gradaties. Deze gradaties zijn afhankelijk van de toevoer van regenwater, diepte van het grondwater en de aanwezigheid van organische en minerale bestanddelen.⁷ Om inzicht te krijgen in de eerste menselijke activiteiten in dit landschap een reksommetje om de nivellering in aanwezige reliëf vast te stellen. De maximale vastgestelde hoogte van het stuifzand bedraagt 1.00-1,20 m. +NAP. Daarop verschijnen de eerste middeleeuwse ophogingslagen. (oostzijde werkput 5). Meer westelijk, midden in de depressie, onder het veen, zitten we met het dekzand op een hoogte tussen 0,40 en 0,20 m. -NAP. (oostprofiel werkput 6). Het reliëfverschil bedraagt over een relatief korte afstand ongeveer 1.60 m. De oudste ophogingslagen verschijnen hier op het veen op circa 0,10 m. +NAP. Voor het nivelleren van de hoogteverschillen is ter plekke van het onderzoeksgebied minimaal 90 cm ophoging aangebracht.

Pollenonderzoek

Uit het pollenonderzoek blijkt dat de laagte een humeuze oppervlaktelaag (A-horizont) had die ontstaan is in de IJzertijd (700 v. Chr.-o v. Chr.). Door vernatting hebben zich hierop veenlagen afgezet die de depressie hebben opgevuld. In de depressie groeide een elzenbroekbos en op de flanken waren veel hazelaars te vinden. Niet beantwoord werd de vraag of de aard van het veen duidde op rechtstreekse invloeden van de Mark of dat er misschien toch nog sprake was van een oude afgesloten riviermeander of een oud ven. Het geheel werd afgesloten met een (post)midleleeuwse ophogingslaag. Daarin deed zich het merkwaardige verschijnsel voor dat er een prehistorische datering gegeven kon worden aan de onderzijde van de middeleeuwse ophoging. Vermoedelijk is er ook opgehoogd met plaggen die uit lagen zijn gestoken met een veel grotere ouderdom. De plaggen konden namelijk ondersteboven in de op te vullen laagte terechtkomen.

5. Afbeelding van de monstername op een naastgelegen opgravingslocatie (Lange Brugstraat 35) met het reeds besproken veen en de middeleeuwse ophogingen.

Start van de ontginning en bewoning

Uit het landschapsonderzoek op en rond deze locatie valt dus een algemeen beeld te schetsen van de oudste ontginning en bewoning. Vanaf de Lange Brugstraat begint de ontginning en uitgifte van percelen in de laagte pas laat in de dertiende of zelfs pas in de veertiende eeuw. Vanaf de Nieuwstraat zijde (het deel tussen de Karrestraat en de Waterstraat), start de ontginning aanzienlijk eerder. Daar worden afwateringsgreppels gedateerd in de tweede helft van de twaalfde eeuw. Aan de oostzijde van de laagte bevindt zich de Karrestraat waarvan verondersteld wordt dat deze tot de oudste ontsluitingswegen gerekend kan worden van de twaalfde-eeuwse nederzetting. Er zijn echter geen aanwijzingen dat de laagte vanuit de Karrestraat ontgonnen werd.

Stedelijke activiteiten rond de Vaert

Vrijwel alle historische gegevens in dit artikel zijn ontleend aan de niet gepubliceerde manuscripten van Jacques van Hooijdonk (*De straten van Breda*) en Gerard Otten (*Bouwblokken Onderzoek Breda en Indexen Akten Magistraal 16e, 17e, en 18e eeuw*). Deze manuscripten zijn voorzien van een uitgebreide bronnen-notatie.

Na de stadsbrand van 1490 die het westelijke deel van de stad in as legde vonden er belangrijke wijzigingen plaats in de infrastructuur in dit stadsdeel. De Havermarkt werd aangelegd en de Nieuwstraat werd doorgetrokken naar de Brugstraten. Er verschijnen 'stadserven' voor opslag van met name bouwmaterialen. Ook het binnenterrein van het bouwblok Lange Brugstraat, Nieuwstraat en Karresstraat ging op de schop. Het zijn vooral de vele brouwers in de Lange Brugstraat die hiervan geprofiteerd hebben. Gelijktijdig of misschien al eerder is er een zuidelijke tak van de Vaert

aangelegd. Hiervan is niets in de stadsrekeningen te vinden. Vermoedelijk is dit een zuiver particulier initiatief van een aantal belangrijke families die aan de Nieuwstraat woonden en aan de noordzijde van de straat een aantal economische activiteiten ontplooiden.⁸

Binnen dit bouwblok werd met name het watertje de Vaert, later dus de Mosselkreek, aangepakt. Deze waterloop verschijnt in de jaren negentig van de vijftiende eeuw in de archieven. De stadsrekeningen, de belangrijkste bron van onze gegevens, zijn vanaf 1492 bewaard gebleven. Daarin verschijnen dus spoedig mededelingen over de werkzaamheden in het onderzoeksgebied. Het is zeer waarschijnlijk dat de Vaert van oorsprong een reeks van aansluitende (particuliere) perceelssloten was die de percelen van de Lange Brugstraat en Tolbrugstraat afsloten en de terreinen ontwaterden. De Vaert waterde af in de Mark ter hoogte van de huidige parkeergarage de Barones. Ten tijde van de middeleeuwse stadsmuur gebeurde dat vermoedelijk via een uit/inlaat door de muur. In de middeleeuwen was er dus geen vrije doorvaart van de Mark naar de Vaert. Goederen werden vermoedelijk ter plekke over de stadsmuur getakeld. Begin zestiende eeuw is er in de stadsrekeningen sprake van een stadserf tussen de uitmonding van de Vaert en de Tolbrugpoort (afb. 7).

6. De Nieuwstraat met rechts achter de poort naar het onderzoeksgebied. Hier kruiste de Mosselkreek de Nieuwstraat. Verondersteld wordt dat er nog stenen brugresten aanwezig zijn in de ondergrond. (foto: H.M.M. Huijgens-van Kollenburg, Stadsarchief Breda, id. 19830091)

7. Detail uit het Bredase stadsaanzicht uit 1518 met een uitwatering van de Vaert door stadsmuur, zichtbaar als het kleine poortje tussen de twee muurtorens. Tevens simpele houten kranen op het achtergelegen stadserf, de huidige Nieuweweg.

De eerste vermelding van de Vaert in de archieven vinden we bij de aanleg van een brug over de waterloop bij de verlenging van de Nieuwstraat in 1493. Enkele jaren later gevolgd door een beschrijving van uitgebreide werkzaamheden op een aantal erven achter de Lange Brugstraat. De eerste aanwijzingen in de stadsrekeningen verwijzen overigens niet naar een *vaert* of *wateringhe* achter die erven maar naar de Vaert achter de Karrestraat. Klaarblijkelijk was er voor de hierna genoemde doorbraak in de Lange Brugstraat alleen vanuit de Karrestraat toegang tot het achterterrein.

| Doorbraak tussen de Lange Brugstraat 23 en 27

De aankoop van een huis in de Lange Brugstraat en de sloop daarvan markeren een doorbraak ten behoeve van de aanleg van een toegangsweg tot de Vaert. In 1498 verschijnt in de stadsrekeningen:

Betaald aan Jannen Scoondaicx in de Brugstraat van een huis en erf staande in de Lange Brugstraat, Daem Thijs huis en erve op de een zijde en (...) op de ander zijde, strekkende van de straat achterwaarts tot op de vaert, dat de burgemeesters van hem gekocht hebben, om een nieuwe straat tot de vaert toe af te maken.

Er is dus sprake van een nieuwe straat of steeg met een oppervlakte van 3 roeden, circa 100 m². 'Drie roeden steenweg in de nieuwe steeg van den waterscap in de Lange Brugstraat'. Bij een afstand van circa 50 meter tussen de Brugstraat en de Vaert hebben we het over een straatbreedte van circa 2 meter. Dit zou een realistische breedte kunnen zijn bij gekende spoorbreedtes van karren uit de late middeleeuwen. Deze bedroeg tussen de 1.30 en 1.60 meter. Overigens wordt in 1617 een deel van deze toegangsweg weer als perceel

verkocht. Er wordt een woning gebouwd. Er moest wel een steeg van 4 voeten breed intact blijven die met een poort afgesloten moest worden. Overduidelijk was dit het einde van het *waterschap*.

| Werkzaamheden in en om de Vaert

Vanaf 1498 zijn er talloze betalingen en werkomschrijvingen met betrekking tot deze werkzaamheden in de stadsrekeningen opgenomen. Er werden dammen aangelegd, er werd water gehoozd en er werd heel veel gegraven. Er werden karren vol aarde en slijk weggevoerd maar er werd ook zand aangevoerd; 31 karren, klaarblijkelijk om het nieuwe stadserf op te hogen. Er werd hout aangevoerd om een trap naar het water aan te leggen. En er was sprake van een aanzienlijke hoeveelheid stenen, kalk en zand om een muur te metselen. Maar de Vaert wordt ook 'gelengd'. Zou de Vaert ten oosten van de nieuwe doorgang naar de Brugstraat nieuw aangelegd zijn? Of beter gezegd: zijn een reeks perceel-sloten in het verlengde van de 'oude' vaart opnieuw uitgegraven en strakgetrokken. En was er daarmee sprake van een naar het oosten verlengde Vaert?

| Het waterschap

Gebacken steenen te dragen van de Tolbruggen tot opt erve dair dat het waterschap in de Brugstrate wordt gemaict.

Bij het huidige begrip 'waterschap' denken we aan een organisatie die aan waterbeheer doet in de meest ruime zin van het woord. Dat begrip moeten we in deze context maar loslaten. Het begrip *waterschap* duidt, met name in de zuidelijke Nederlanden, op een gegraven waterloop. In ons geval lijkt het een combinatie te zijn van een stadserf, een kademuur die als aanlegplaats diende en een verlenging van een bestaande waterloop. Die kademuur wordt echter alleen aangelegd over de breedte van het stadserf en vermoedelijk dus alleen over de breedte van het aangekochte perceel. Er zijn hiervoor enkele aanwijzingen in de stadsrekeningen gevonden die op een kademuur wijzen. - Gemetst aen de opper dair die wateringe gemaict heeft in de Lange Brugstrate. *Kunnen we hier de opper* interpreteren als zijnde een aanlegplaats voor scheepjes? - *Zaagloon voor de formelen waar men op zal metsen en planken gelegd op de muur van de nieuwe waterschap*. Formelen zijn houten ondersteuningsconstructies voor grondbogen. Het is heel wel mogelijk dat de kademuur gefundeerd was op grondbogen, deels door de onstabiele ondergrond, deels als besparing op de bakstenen. De functie van de planken op de kademuur blijft onduidelijk.

| Raamdijk

Vanaf ca.1540 duikt in de beschrijvingen van de percelen ten oosten van het nieuw aangelegde straatje steeds vaker het begrip Raamdijk en de Ramen op. Het begrip Raam of Ramen is voor tweeërlei uitleg vatbaar. Allereerst als een terrein waar houten ramen stonden opgesteld waarop laken werd opgespannen. De aanwezigheid van een dergelijk terrein in de nabijheid van water is op deze locatie dus heel goed te beargumenteren.

Maar 'de Ramen' is in de middeleeuwen ook bekend als water- of gebiedsnaam. In die laatste hoedanigheid als een moerassig terrein. Ook dit past goed bij de terreinomstandigheden ter plaatse. De Raamdijk loopt verder door naar het oosten, wel parallel maar niet direct aan de Vaert en eindigt op dezelfde locatie als waar de Vaert eindigt (afb. 8 en 9). In de latere zestiende eeuw degradeert de naam tot een perceelsnaam en verschijnt er ook bebouwing op dit perceel. Tijdens het archeologisch onderzoek werden vage sporen van een lage dijk aangetroffen in de vorm van een zandlichaam, waarvan de flanken afgedekt waren met plaggen. Vermoedelijk was deze dijk van veertiende-eeuwse oorsprong maar was in de loop van de zestiende eeuw onder ophogingslagen verdwenen en niet meer als dijk te herkennen.

8. Mogelijk aangetroffen grondspoor (bruin ingekleurd) van de Raamdijk in werkput 5.

9. Reconstructie van de ligging van de Raamdijk, het waterschap en de nieuwe steeg op het minuutplan van 1824. De woonhuisnumering is recent maar deels gereconstrueerd. In lichtgroen en grijs het archeologisch onderzoek.

Onderhoud van de Vaert

In een ordonnantie uit 1580 wordt nauwkeurig de voorgeschreven breedte van de Vaert en de wijze van beschoeien vastgelegd. Daar waar géén muren aan de Vaert zijn gebouwd (dan gaat het met name om de achtergevels van de brouwhuizen direct aan het water) moet de Vaert een bodembreedte hebben van vijftien voet. Ongetwijfeld vastgelegd om het passeren van twee schuitjes mogelijk te houden.

Item zal elck gehouden zijn, die t'eijnden zijn erfegeen muer staende en heeft, met stijlen oft pijlen zijnen kant behoorlijcken op te setten, achter met plancken oft hoorden beset, gelijk t'hoochste van zijn erve, zoo dat d'eerde te vaert waerts nijet in en schiet.

De eigenaars hebben dus de verplichting dat erven afgegraven moeten worden om een vastgestelde bodembreedte te bereiken en dat de oevers geschoeid moeten worden. Maar er zijn nog meer verplichtingen: bomen over de vaart moeten worden afgehouden, varkens- en beestenkooien en privaten moeten afgebroken worden, zeepsop, vispekkel, bloed, vuiligheid van beesten en water uit kalkputten mogen niet in de vaart gegooid worden. De inspectie van het onderhoud was in handen van een vaartmeester. Deze verschijnt in 1590 in de stadsrekeningen.

Vaert en Cruckvaert.

In de ordonnantie van 1580 wordt een onderscheid gemaakt tussen de zuidelijke tak, de Cruckvaert, die langs de Latijnse School loopt en een noordelijke tak die de grens vormt van de percelen aan de Lange Brugstraat. Het begrip Cruckvaert moet hier worden opgevat als de vaart die dwars op de hoofdvaart is aangelegd en lijkt afkomstig uit terminologie van de turfvaarten.⁹ Echter de percelen aan de Nieuwstraat worden in de archiefstukken gewoon door de Vaert begrensd. De onderscheidende naam voor de zuidelijke tak is dus maar incidenteel gebruikt.

Transport over de Vaert

Helaas is er niets bekend over de wijze waarop de Vaert is gebruikt voor de aanvoer van grondstoffen en turf en transport van vaten en tonnen. De breedte en diepte die in ordonnaties werd vastgesteld moet het mogelijk hebben gemaakt om met kleine pramen of schuiten, die elkaar konden passeren, heen en weer te varen. De voortbeweging was alleen maar met een vaarboom mogelijk. Na afbraak van de stadsmuur en de aanleg van de Nieuweweg lag er een brug over de Vaert. Daar bevond zich ook een sluisje met *vloedeuren en een schotdeur*. In 1616 is er een rekwest van de brouwers en anderen aan de zuidzijde van de Brugstraat. *De buitenburgemeester zal de brug zo hoog maken en met balken overleggen als de brug bij de Gevangenpoort*. De locatie wordt niet gespecificeerd maar logischerwijze gaat het hier over de brug over de Vaert in de Nieuwstraat.

Van Vaert naar Mosselkreek

In de laat zeventiende eeuw duikt de naam ‘Mosselvaartje’ op. Inmiddels is het grootste gedeelte van de brouwers verdwenen. Vermoedelijk maakte de afbraak van de stadsmuur en de stadspoorten in de jaren 1535-1550 en de aanleg van de Prinsenkade in 1613 de locatie van de brouwerijen midden in de stad minder rendabel. Het is heel goed mogelijk dat de Vaert gedegradeerd is tot een scheidingssloot. In 1862 wordt de Mosselkreek als volgt beschreven: *Deze gracht die eer den naam van een sloot verdient, is doorgaans droog, en verwekt door de daarin vloeyende drekstoffen een schadelijken en ondragelijken stank.*¹⁰ In 1868 werd deze kreek op initiatief en op kosten van de bewoners van de aangrenzende percelen op de Lange Brugstraat door een bakstenen riool vervangen. Bij het tracé tussen de Nieuwstraat en de Mark werd er tussen de kademuren van de Mosselkreek een overwelling aangebracht. Vermoedelijk zijn daarbij in de Nieuwstraat bruggdelen over de Mosselkreek intact gebleven. Daarmee verdwijnt deze toponiem uit de Bredase topografie. Om nog voor korte tijd terug te komen als een voetpad tussen de Nieuweweg en de Nieuwstraat.¹¹

Het archeologisch onderzoek 1994-1995

Voorafgaand aan de bouw van het winkelcentrum de Barones is een deel van het te bebouwen terrein archeologisch onderzocht. Daarbij werden de sporen aangetroffen van de Vaert, en de Cruckvaart, de zuidelijk arm van de Vaert. Een drietal opgravingslocaties, verspreid langs de noordzijde van de Vaert en twee aan elkaar aansluitende opgravingslocaties aan de zuidzijde van de Cruckvaart. Uitgaande van de huisnummers van vóór de bouw van het winkelcentrum hebben de opgravingen plaatsgevonden op Nieuwstraat 20 en 22 en Lange Brugstraat 23, 35-37 en 43-47. Daarmee is niet gezegd dat de negentiende-eeuwse percelering die wij als referentie kunnen gebruiken, exact overeenkomt met die in late zestiende en zeventiende eeuw. Splitsingen en samenvoegingen van gebouwen en percelen waren niet altijd te reconstrueren.

Percelen achter Nieuwstraat 20-22

Op de van oorsprong drie achterpercelen van Nieuwstraat 20-22 werden aan de zuidzijde drie losstaande kademuren opgegraven die zelfs iets versprongen ten opzichte van elkaar. Daarbij zij aangetekend dat in ieder geval bij Latijnse School de achterzijde van het gebouw óp de kademuur stond en vóór de bouw van deze school ook al een gebouw op deze kademuur stond. De daarin aanwezige ovenresten zijn ongetwijfeld terug te voeren naar activiteiten van brouwers. Voor de twee naastgelegen percelen lijkt er welbewust een stenen kade te zijn aangelegd. Op het kadastraal minuutplan is erop of tegen die kademuur geen bebouwing aanwezig (afb. 10).

Aan de noordzijde van de Latijnse School is een proefsleuf gegraven haaks door de Cruckvaart waarbij aan de overzijde een houten beschoeiing is aangetroffen. Vastgesteld werd dat de waterloop hier uiteindelijk slechts een breedte had van ca. 2,00- 2,50 meter. Dit komt goed overeen met de breedte zoals deze in 1862 werd opgemeten.¹² Op deze kaart was overigens ook af te lezen werd dat de Cruckvaart toen al droogstond, of beter

10. Uitgegraven kademuur in de werkputten achter Nieuwstraat 20-22.

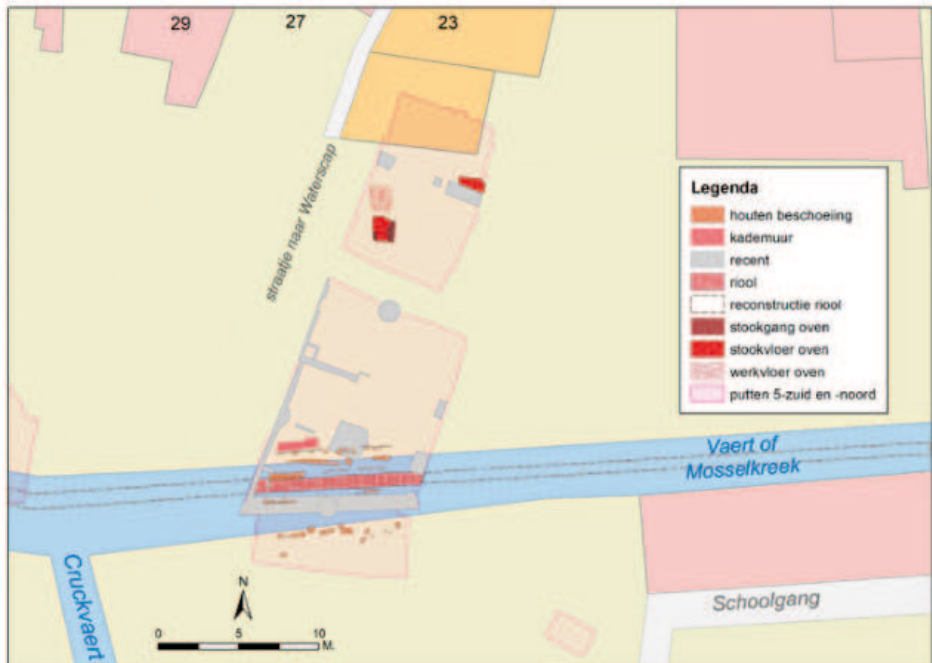
gezegd dichtgeslibd was. De oorspronkelijke breedte moet ergens tussen de drie en vier meter geweest zijn. Dat werd zichtbaar in het profiel van de proefsleuf. Dit lijkt dan weer overeen te komen met een gemeten breedte in 1580 waarbij op die locatie de breedte op tien voeten werd vastgesteld. De oorspronkelijke beschoeiing was echter verdwenen. In de opvulling van de Cruckvaert werd op een aanzienlijk hoger niveau het bakstenen riool aangetroffen dat in 1868 werd aangelegd.

| Opgravingsputten achter Lange Brugstraat 23

Op het gehele opgravingsterrein werd de keuze voor de aanleg van opgravingsputten ingegeven door de wijze waarop er op het binnenterrein gesloopt werd. Funderingen van oude en nieuwe gebouwen werden tot op het maaiveld gesloopt. Daartussen lag de ruimte voor het archeologisch onderzoek. Het was dus in zekere zin toeval dat juist op deze locatie het hierboven beschreven *waterscap*, werd aangetroffen. In deze opgravingsput werd een oost-west lopende muur aangetroffen, over een lengte van ca. 2.30 m. Deze muur lag aan de noordzijde van de Vaert en eindigde aan de oostzijde in een soort hoekblok dat netjes afgewerkt was (afb. 11 en 12). Ten oosten hiervan werden, in lijn met het muurwerk, resten van een houten

11 Overzichtsfoto opgravingsputten.

12. Plattegrond van de relevante sporen.

13 en 14. Detailfoto's van kademuur, beplanking en het negentiende-eeuwse riool.

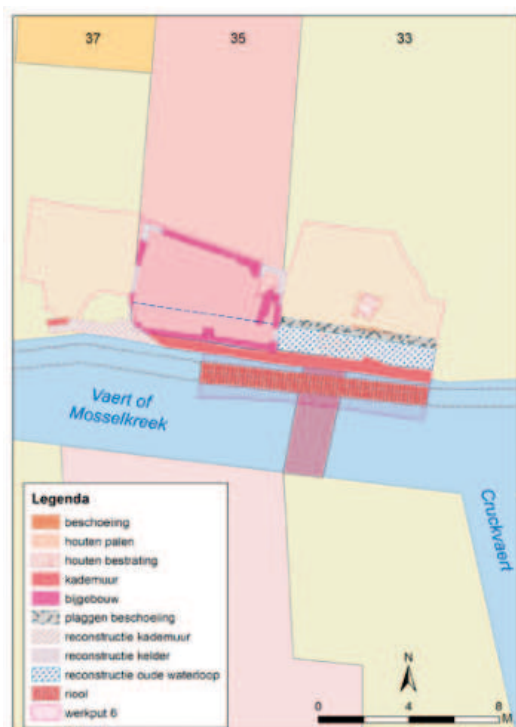
beschoeiing gevonden Aan de westzijde verdween de muur in het profiel. Er kon geen gebouwconstructie aan gekoppeld worden zodat het hier wel duidelijk was dat dit een kademuur was en geen achtergevel van een gebouw. De kademuur zal ongetwijfeld vooraf zijn gegaan door een houten beschoeiing of een beschoeiing van plaggen maar bij de aanleg van de bakstenen kade zijn de sporen daarvan volledig vergraven.

Alle nog wel aanwezige resten van houten beschoeiingen uit verschillende fasen lijken aanzienlijk jonger te zijn dan de kademuur. In de opvullingen tussen de verschillende beschoeiingsfasen werd vooral zeventiende- en achttiende-eeuws vondstmateriaal gevonden (afb. 13 en 14).

Daar waar de kademuur de oever bestendigde, was er bij de houten beschoeiing sprake van afkalvende oevers. Voorstelbaar is dat de beschoeiing wegrotte en dat het talud langzaam de Vaert inschoof. Die situatie moest dan hersteld worden met een nieuwe beschoeiing. Daarop volgde het opvullen van de afgekalvde oever en misschien ook nog het opnieuw uitdiepen van de Vaert. Ook hier werd het negentiende-eeuwse riool op een veel hoger niveau aangetroffen.

| Ogravingssputten achter Lange Brugstraat 33-35

De resultaten van het onderzoek in deze werkputten (afb. 15 en 16) zijn een stuk eenvoudiger te duiden. Hier bestond de ondergrond uit een fors veenpakket, naar het zuiden dalend, met veel houtresten. Na de eerste ophogingen in de veertiende eeuw wordt het talud van een gegraven of gekanaliseerde waterloop met plaggen verstevigd. Dit lijken oudst dateerbare sporen van de Vaert te zijn. Ze zijn te plaatsen in de eerste helft van de veertiende eeuw. Het terrein wordt verder opgehoogd en er is de nodige activiteit in de vorm van afvalkuilen maar ook werden er dierbegravingen aangetroffen.

15 en 16. Plattegrond van de relevante sporen en een overzichtsfoto van de opgravingsputten met daarin het nog functionerende negentiende-eeuwse riool.

17. Restant van een houtconstructie dat als straatje wordt geïnterpreteerd.

Ook zijn er tientallen paalspoortjes aangetroffen, een zogenaamde 'palenzwerm' waar geen structuur in te vinden was. Was dit een vorm van grondverbetering? In drassige grond was dit een beproefde manier om drassige stukken beloopbaar te maken. Ook interessant was een takkenlaag op de oudste ophoging, van circa één meter breed, begrensd door houten planken (afb. 17). Dit geeft sterk de indruk dat we hier met een klein stuk van een looppad naar de Vaert te maken hebben. Het heeft dezelfde oriëntatie als de naastgelegen perceelgrens. In de stads-

rekeningen is in de vroege zestiende eeuw al sprake van een bruggetje naar een perceel aan de zuidzijde van de Vaert. Hebben we hier te maken met een pad naar een houten brug uit een veel oudere fase?

In de zestiende of zeventiende eeuw werd er een kademuur aangelegd aan de waterzijde van de oorspronkelijke pluggen beschoeiing. Ik veronderstel dat de muur nog is voorgedaan door een houten beschoeiing maar dat deze met het zetten van de muur volledig is verdwenen. Ook hier verschilde de kademuur per perceel van opbouw, ook weer een aanwijzing dat het onderhoud en verbetering een particuliere aangelegenheid was (afb. 18).

18 en 19.
Detailfoto's van de houten beschoeiing, de restanten van de middeleeuwse pluggenwand (omcirkeld) en de voorliggende kademuur.

en 19). Op perceel 35 werd niet lang na de bouw van de kademuur een gebouwtje met eigen fundering tegen deze muur opgetrokken. Meestal werd bebouwing juist op een kademuur opgetrokken. Op het kadastraal minuutplan van 1824 is ter plaatse nog een (aanzienlijk grotere) achterbouw te zien.

| Lange Brugstraat 47

Het perceel Lange Brugstraat 47 liep oorspronkelijk door tot aan de Vaert maar is later opgedeeld. Zo werden tussen de Vaert en huisnummer 47 de huisnummers Nieuwstraat 48 tot en met 52 ingevoegd. De opgravingsputten lagen historisch gezien over de percelen Lange Brugstraat 47, 45 en 43 maar bij aanleg was dat grotendeels Nieuwstraat 48. De percelen kennen aan de Vaertzijde een complexe bebouwingsgeschiedenis die wat steenbouw betreft in de vijftiende eeuw startte. Daarbij werden op de huisnummers 47 (herberg en brouwerij de Moriaen) resten van brouw- of moutovens gevonden. (afb. 20 en 21).

Gebruikmakend van de oorspronkelijke opgravingsdocumentatie kon door mij niet worden vastgesteld, of het muurwerk aan de kant van de Vaert een kademuur was of dat het muren waren van de achterhuizen en bedrijfsruimtes die tegen de kademuur waren aangebouwd. Aangezien de steeg, eigenlijk dus de oorspronkelijke Mosselkreek, nog in gebruik was, konden er geen muren aan die zijde worden afgebroken. Wel werd aan de binnenzijde van de achtergevels de ingraving van een oude fase van de Vaert aangetroffen. Tegen het talud van de waterloop waren nog sporen van een houten beschoeiing aanwezig. De ingraving van de waterloop was helaas zeer fragmentarisch van aard omdat er talloze bouwsporen, tot diep in de ondergrond, de oude stratigrafie hadden vernietigd.

20. Overzichtsfoto van de opgravingsputten in de opstartfase.

21. Foto van het vlak waarop de ovenvloeren hebben gerust. Toegevoegd de veldtekening.

22 en 23. Aangetroffen resten van een bijgebouw met brouw- of moutovens uit een fase vermoedelijk vóór de stadsbrand van 1490 én uit een fase daarna.

Samenvatting en conclusie

De Mosselkreek is helaas in het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw als toponiem in de binnenstad verdwenen. Het was oorspronkelijk een waterloopje dat nauw verbonden was met een belangrijke tak van pre-industriële activiteit namelijk het brouwen van bier en dus met de talloze bierbrouwerijen aan de Brugstraten. Voor het brouwen van bier was water nodig en een aanvoer van grondstoffen en brandstof. Het lijkt erop dat de Mosselkreek, of eigenlijk de Vaert, slechts een 150 jaar de economische levensader vormde voor deze brouwerijen.

De naam Mosselkreek stamt overigens uit de late zeventiende eeuw. Een periode dat het economisch belang van deze waterloop al een tijd voorbij is. Uiteindelijk wordt de Mosselkreek gedempt en wordt er een bakstenen riool aangelegd in de opvulling van de oude waterloop. Vanuit de Nieuwstraat herinnert een steeg nog lang aan de oorspronkelijke loop.

Voor 1490 weten we nauwelijks iets over de Vaert. We gaan ervan uit dat de Vaert de ontwatering verzorgde van een laaggelegen gebied maar ook een aaneenschakeling was van particuliere perceelssloten die de erven van de huizen aan de Brugstraten afsloten. Vóór de periode van ontginning, gronduitgifte en bouwactiviteit is het waarschijnlijk een natuurlijk waterloopje geweest dat in verbinding stond met de Mark maar niet noodzakelijkerwijs hetzelfde tracé volgde als de Mosselkreek.

Het archeologisch onderzoek uit 1994-1995, voorafgaand aan de bouw van het winkelcentrum de Barones heeft op een viertal locaties informatie opgeleverd over de aard en de datering van de Vaert en de Cruckvaart. De ontwatering van een grote laagte op de onderzoekslocatie lijkt pas in de late dertiende of zelfs vroege veertiende eeuw plaats te hebben gevonden. De hiermee samenhangende perceelssloten lijken de vroegste fase van de Vaert te vormen. De beschoeiing bestond uit een opstapeling van plaggen of houtwerk. Stenen kades verschenen er niet op elk perceel. De gebouwen die vanaf de late vijftiende eeuw op de oever van de Vaert verschenen zullen hoofdzakelijk brouw- of mouthuizen geweest zijn.

De Mosselkreek of Vaert lijkt slechts een kortstondig succesverhaal geweest te zijn. Alles lijkt samen te hangen met de opkomst van de brouwnijverheid aan de Lange Brugstraat en Tolbrugstraat. Eind vijftiende eeuw, mede door een stadsbrand en de daardoor geïnitieerde herstructurering van het westelijk deel van de historische binnenstad, wordt een al aanwezige waterloop achter de Brugstraten heringericht. Het aanleggen van stadserven (ten behoeve van opslag en overslag) gebeurde niet alleen op deze locatie maar ook op de Karnemelkstraat, Kraanstraat en de Nieuwe weg. Dit alles nog binnen de middeleeuwse stadsmuren. Daar waar de overige stadserven direct aan de stadsmuur en gracht grensden, bevond het *waterschap*, dat later ook als de stadserve de Ramen bekend stond, zich midden in de stad, met een waterloop naar de Mark. Dit tekent het bijzondere karakter van dit stadserf: mijns inziens aangelegd om de brouwers van dienst te zijn en misschien om de druk op het straatverkeer en de poorten te verminderen. De afbraak van de stadsmuur en de aanleg van de Haven, de Prinsenkade én de aanleg van vestinggrachten hadden tot gevolg dat de brouwers in de Lange Brugstraat en de Tolbrugstraat in de zeventiende eeuw in een rap tempo verdwenen. In 1650 zijn er geen brouwerijen meer in deze straten te vinden.¹³ Daarmee lijkt het onderhoud van de Mosselkreek te verflauwen. Dat kon archeologisch uitstekend worden aangetoond.

Ook bij dit artikel kon rijkelijk geput worden uit gegevens uit de stadsrekeningen uit de periode 1492-1600. Daarmee is opnieuw aangetoond dat de micro-topografische gegevens uit deze stukken een goudmijn zijn voor het nader interpreteren van de archeologische gegevens.

- 1 <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/opgraving-nieuwstraat-48-1994>; <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/opgravingen-nieuwstraat-20-34-1995>.
- 2 De voorlopige resultaten zijn in de jaren negentig vastgelegd in een concept-rapport: Bille Moffat en Femke de Roode, *Archeologisch onderzoek Nieuwstraat / MAB-V&D. Collected Papers*. ongepubliceerd manuscript (Breda 1996).
- 3 Hans de Kievith, 'Archeologisch onderzoek naar de ruimtelijke ontwikkeling van het Latijnse School complex 1535-1815, in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 73 (2020) 234-255.
- 4 Het betreft de volgende locaties: Tolbrugstraat 3-5 <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/tolbrugstraat-3-5-1985>; Lange Brugstraat riool <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/waarneming-lange-brugstraat-riolering-1994>. Lange Brugstraat 35 <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/opgraving-lange-brugstraat-35-1996>. Nieuweweg/Mosselkreek <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/opgraving-nieuwstraat-mosselkreek-2003>. Carré Markenhage <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/markendaalseweg-carr%C3%A9-markenhage-2005>.
- 5 M. van der Linden en S. Lange, *Oud onderzoek uitgediept: eco-archeologische insteek in Breda*. BIAxiaal 670. (Zaandam 2013) https://www.biax.nl/resources/content/report_file_2549_670.pdf.
- 6 Jan van Mourik, *Paleogeografische aspecten van het landschap van Breda, Palyno-ecologische gegevens van polycyclische bodemprofielen van de locaties Nieuwstraat* (z.pl., 1999). bron: Wikipedia. Vrijwel alle typen podzolen zijn bij het stadskernonderzoek van de afgelopen 40 jaar waargenomen.
- 7 De Kievith, 'Archeologisch onderzoek', 238.
- 8 K.A.H.W. Leenders, *Turfvaarten, een geactualiseerde verkenning* (Den Haag 2013) 87.
- 9 J.L.M. de Lepper, 'Het Bredase leven rond 1862', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 15 (1962) 292-357.
- 10 Het pad was zo bescheiden dat er nauwelijks afbeeldingen zijn te vinden Zie o.m. beeldcollectie Stadsarchief Breda id. 19891924 en 19923738.
- 11 Zie beeldcollectie Stadsarchief Breda id.19892190.
- 12 Ton Kappelhof, 'De Bredase bierbrouwerijen 1397-1750. De geschiedenis van een exportnijverheid', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 51 (1998) 67. Geen van de genoemde brouwerijen is nog aan de Lange Brugstraat te koppelen.

Geraadpleegde plattegronden

- Kadastrale Minuut stad Breda 1824-32.
- Bouwkundige structuurtekening centrum Breda 1945.
- 'Oude riolen', verzameling van op kaart ingetekende rioolwerkzaamheden uit de negentiende eeuw verzameld door de Bredase stadsarchitect A.J. F Cuypers.